

سکه‌های
مسی ایران
ملوک

دوره‌های صفوی تا قاجار

بهرام علاء‌الدینی

علاءالدینی، بهرام، ۱۳۱۷
سکه‌های مسی ایران، فلوس دوره‌های صفوی تا قاجار / مؤلف بهرام
علاءالدینی؛ ترجمه: بهرام علاءالدینی؛ ویراستار مریم معصومی.
تهران: یساولی، ۱۳۹۱، ۱۶۸ ص: مصور (رنگی).
فهرست‌دهی بر اساس اطلاعات فیبا. ISBN 978-964-306-553-9
عنوان به انگلیسی: Persian Copper Coins: From Safavids to Qajars
سکه‌های ایران -- مصور. الف. علاءالدینی، بهرام، ۱۳۱۷، مترجم
ب. معصومی، مریم، ۱۳۵۳، ویراستار.
۱۳۹۱، ۳۰۵ ع. ج. ۱، ۳۰۵ ع. ج. ۲
۷۳۷/۴۹۵۵ ۱۴۱۹۹۲
کتابخانه ملی ایران

انتشارات یساولی

سکه‌های مسی ایران
فلوس دوره‌های صفوی تا قاجار

مؤلف متن فارسی و انگلیسی: بهرام علاءالدینی
عکاس و مشاور هنری: رضا ابراهیمی‌نژاد
ویراستار: مریم معصومی

طراح گرافیک: بهداد نیک امجد

لیتوگرافی: نقش‌آفرین

چاپ اول: ۱۳۹۱، چاپ رنگ پنجم

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات یساولی

تهران: میدان انقلاب، بازارچه کتاب تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۳ نمابر: ۶۶۴۱۱۹۱۳

تهران: خیابان کریم‌خان، پلاک ۷۸ تلفن: ۸۸۳۰۰۴۱۵ نمابر: ۸۸۸۳۲۰۳۸

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۰۶-۵۵۳-۹

حق چاپ محفوظ

پیش گفتار

در میان سکه‌های چکشی ایران از زمان داریوش بزرگ تا دوره‌ی قاجار، سکه‌های مسی مزین به تصاویر جانوران، گیاهان، اجرام آسمانی و مانند این‌ها از جایگاه برجسته‌ای برخوردارند. سکه‌های مسی ایران (مشهور به فلوس در دوران اسلامی و شاید پیش از آن) برخلاف مسکوکات طلا و نقره، نه تنها در پایتخت و بلاد بزرگ بلکه در شهرهای کوچک نیز به دست حکام محلی ضرب می‌شده‌اند و به سبب ارزش مبادله‌ای ناچیزشان، بیشتر مورد استفاده‌ی طبقات پایین جامعه بوده‌اند. از این رو، تصاویر و نوشته‌های این سکه‌ها تجلی فرهنگ‌ها، باورها و آداب و رسوم محلی نواحی گوناگون ایران زمین است. نقوش سکه‌های مسی، از جمله موجودات واقعی و اساطیری، صور فلکی و طرح‌های هندسی، از یک سو از منظر تحقیقات اجتماعی-فرهنگی تخصصی مهم هستند و از سوی دیگر در نزد خاص و عام ارزش هنری بالایی دارند. بر این پایه، نگهداری، معرفی و مطالعه‌ی آن‌ها حائز اهمیت زیادی است.

اما چون فلز مس در مقایسه با طلا و نقره در برابر عوامل طبیعی بسیار آسیب‌پذیرتر است، نقوش سکه‌های مسی به تدریج مخدوش و حتی معدوم می‌شود. بدین جهت، سکه‌های مسی سالم و قابل مطالعه کم‌شمار هستند و به رغم اهمیت‌شان کمتر مورد تحقیق قرار گرفته‌اند. قدیمی‌ترین کتاب در باب سکه‌های مسی ایران بیش از صد سال پیش به قلم والتین نوشته^۱ و در انگلستان منتشر شده است. کتاب اخیر، به غیر از بررسی سکه‌های مسی ایران، به فلوس‌های بسیاری دیگر از سرزمین‌های اسلامی از جمله عثمانی، مصر و مغرب نیز پرداخته است. در عین حال مطالب آن نسبت به متون انتشار یافته‌ی بعدی در باب سکه‌های مسی ایران مفصل‌تر و قابل استفاده‌تر است. در خود ایران، ظاهراً نخستین کسی که به معرفی سکه‌های مسی این سرزمین به طور مستقل همت گماشته، روانشاد محمد مشیری بوده است که از آبان ۱۳۴۹ تا خرداد ۱۳۵۰ خورشیدی، جمعاً در هشت شماره از ماهنامه‌ی شکار و طبیعت مقالاتی ارزشمند را منتشر کرده است. بعد از محمد مشیری، استاد ارجمند، مرحوم سیدجمال ترابی طباطبایی نیز در کتاب خود که در سال ۱۳۵۰ خورشیدی منتشر شده^۲، ضمن بررسی سکه‌های طلا و نقره، اقدام به معرفی تعدادی از سکه‌های مسی چند سده‌ی گذشته نموده است. کتاب مهم دیگر، اثر رابینو دی بورگوماله (نشان در ۱۹۵۱ میلادی در انگلستان) در باب سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای ایران است^۳ که به همراه حواشی و ترجمه‌ی فارسی اطلاعات مندرج در آن، به اهتمام شادروان محمد مشیری در سال ۱۳۵۳ خورشیدی در ایران منتشر شده است^۴. در این کتاب، تصاویر تعدادی از سکه‌های مسی ضرب شده در ایران از سال ۱۵۰۰ تا سال ۱۹۴۸ میلادی جهت علاقه‌مندان عرضه شده است. سایر نوشته‌های قابل ذکر در زمینه‌ی مورد بحث، که در کنار متون یاد شده طی سال‌های گذشته مورد استفاده‌ی این مؤلف بوده‌اند، شامل بخشی از کتاب موبین (۱۹۷۷ میلادی) در باب سکه‌های ممالک

1- W.H. Valentine, Modern Copper Coins of the Muhammadan States of Turkey, Persia, Egypt, Afghanistan, Morocco, Tripoli, Tunis, etc., London, Spink & Son, 1911.

۲- سیدجمال ترابی طباطبایی، سکه‌های شاهان اسلامی ایران، نشریه‌ی شماره‌ی ۵ موزه‌ی آذربایجان، آبان ۱۳۵۰.

3- H.L. Rabino di Borgomale, Album of Coins, Medals, and Seals of the Shahs of Iran (1500-1948), Oxford, Printed at University Press by Charles Batey, 1951.

۴- ه.ل. رابینو دی بورگوماله، سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران (از سال ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ میلادی)، به اهتمام محمد مشیری، تهران، انتشارات مؤسسه سکه‌شناسی ایران و امیرکبیر، ۱۳۵۳.

اسلامی^۵، فهرست سکه‌های مسی ایرانی در موزه‌ی دولتی گرجستان^۶ (منتشر شده توسط کوتلیا در سال ۱۹۹۰ میلادی)، قسمتی از جلد نهم فهرست سکه‌های اسلامی موزه‌ی آشمولین^۷ (منتشر شده توسط آلبوم در سال ۲۰۰۱ میلادی)، و برخی بخش‌های کتاب قانونی درباره‌ی سکه‌های صفوی^۸ (۱۳۸۸ خورشیدی) هستند.

گستره‌ی منابع یادشده در باب سکه‌های مسی ایران محدود است. هم‌چنین سکه‌های معرفی شده در آن‌ها یا به صورت دستی کشیده شده‌اند و یا تصویر عکاسی شده‌ی سیاه و سفید دارند. وضعیت ظاهری^۹ اکثر سکه‌های بررسی شده نیز ضعیف محسوب می‌شود. کتاب حاضر، که در جهت کاهش خلأ موجود تهیه شده، مشتمل بر معرفی تعداد ۲۷۲ عدد سکه‌ی مسی ضرب شده طی دوره‌های صفوی تا قاجار به همراه عکس‌های رنگی آن‌هاست. تقریباً همه‌ی سکه‌های معرفی شده، دارای وضعیت ظاهری خوب، خیلی خوب یا عالی هستند.

رویکرد و روش معرفی سکه‌ها در این کتاب هدف اصلی از تألیف کتاب حاضر، معرفی سکه‌های مسی ایران از منظر ظاهری و فیزیکی، نشان دادن تنوع تصاویر منقوش بر آن‌ها و نهایتاً آشنا ساختن خوانندگان با فرهنگ، علائق و هنر دمان قرون گذشته‌ی این سرزمین است. از این رو، جنبه‌های مادی سکه‌های مسی، شامل ارزش مبادله‌ای آن‌ها در مقابل کالا یا سکه‌کات طلا و نقره، مد نظر مؤلف نبوده است. بدیهی است به سبب تغییرات متوالی در وضعیت اقتصادی و معیشتی سرزمین‌های ایران ناشی از عوامل مختلف طبیعی و انسانی مانند خشکسالی و جنگ‌های داخلی و خارجی، ارزش نسبی سکه‌ها پیوسته در تغییر بوده است و توصیف و توضیح آن به انجام مطالعات جداگانه و مفصل نیاز دارد.

از آن‌جا که سکه‌های مسی توسط حاکمان محلی ضرب شده‌اند، عموماً فاقد نام پادشاه هستند. هم‌چنین تاریخ ضرب آن‌ها (به سبب فرسودگی یا به دلایل دیگر) در بسیاری موارد مشخص نیست. در نتیجه طبقه‌بندی آن‌ها بر مبنای سلسله‌های سلطنتی غالباً ناممکن است. سکه‌های بررسی شده در این کتاب، بر مبنای محل ضرب به ترتیب جغرافیای فارسی طبقه‌بندی شده‌اند. استثنائاً تصاویر چند سکه‌ی جالب توجه، که یا فاقد محل ضرب هستند و یا در طبقه‌بندی اصلی کتاب نمی‌گنجند، به صورت متفرقه در بخش پایانی کتاب ارائه شده‌اند. انتساب سکه‌های دارای تاریخ ضرب به دودمان یا اشخاص خاص با در دست داشتن فهرست سلسله‌های سلطنتی و تاریخ فرمانروایی هر پادشاه امکان‌پذیر است. به منظور تسهیل این امر فهرست اسامی پادشاهان هر سلسله با ذکر سال‌های سلطنت آنان نیز عرضه می‌شود.

5- Michael Mitchiner, Oriental Coins and Their Values: The World of Islam, London, Hawkins Publications, 1977.

6- Tinatin Kutelia, Catalogue of the Iranian Copper Coins in the State Museum of Georgia, Tbilisi, Metzniereba, 1990.

7- Stephen Album, Sylloge of Islamic Coins in the Ashmolean, Volume 9: Iran After the Mongol Invasion, Ashmolean Museum Oxford (Distributed by Spink & Son, LTD), 2001.

۸- فرزانه قانونی، سکه‌های دوره‌ی صفوی، تهران، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی پازینه، ۱۳۸۸.

۹- معادل condition در متون بین‌المللی به زبان انگلیسی.